הערות מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

הערות אלו נלקחו מהספרים שעליהם העיר רבינו בכתב יד קדשו. דרכו של רבינו היתה לסמן קו מעל מילה או מילים בתוך המשנה והגמ', ובצד הגיליון כתב את הערתו המתייחסת למילים אלו.

במאמר זה הובא המקום שאליו מתייחסת ההערה, בהדגשת המילים שהודגשו ע"י הרב. בסמוך לאחר קו מפריד מובאת הערתו של הרב בדיוק כפי שנכתבה בכתב יד קדשו.

מתחת למראה המקום ולהערת הרב נכתב פרוש על ההערה. הפרוש נכתב לפי הנראה לענ"ד בהבנת כוונת הרב בהערתו. בכל מקום בפירוש שנזכר "הרב" הכוונה לרבינו צבי יהודה זצ"ל. ערך ש. זוננפלד.

הערות על משניות בבא בתרא

פרק ב' משנה א'

לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חבירו... אלא אם כן הרחיק מכותל חבירו... מרחיקין את הגפת... מרחיקין את הזרעים – הא דבבבא א ב תנא ל' איסורא דלכתחלה אא"כ בתקנתא ושארא בל' חיובא וכדיעבד נמי אולי משום דהני קבועים ובקרקע ולא מטלטלי, ובאינך דהוו מטלטלי, וגם סלעים, יותר ניחא לומר שמרחיקין גם אח"כ, וכן אולי שאני בין סתם תנור דמ"א דהוי כלי לתנור שבתוך הבית, וע' תוי"ט מ"ג חנות שבחצר, וכן יש לדייק גם בשאר מתני' דפירקין, וביותר משמע ג"כ מטעמא דר' יוסי במ"י וע' תורעק"א אות ט' ט"ו.

במשנה א' "לא יחפור... אא"כ הרחיק" וכן במשנה ב' "לא יעמיד אדם תנור... אא"כ יש על גביו..." כתוב לשון איסור לכתחילה עם היתרו בצדו, ובשאר דיני המשנה "מרחיקין את הגפת... את הזרעים... ואת התנור... וכו'" כתוב לשון חיוב שמשמע אף בדיעבד. ומסביר הרב שזאת מפני שבור הוא קבוע בקרקע ואילו גפת וזרעים וכו' הם דברים ניידים שנוח להזיזם אף בדיעבד. וכן התנור שהוזכר במשנה א' הוא כלי שנוח להזיזו, והתנור בתוך הבית – קבוע הוא. וכן התוי"ט עושה חילוק זה של לשון דיעבד ולכתחילה במ"ג "לא יפתח אדם חנות של נחתומין... חנות שבחצר יכול למחות בידו", ע' לקמן בהערת הרב על משנה זו. ודיוק זה מתאים גם לשאר המשניות שבפרק, כגון "לא יסמוך לו כותל... מרחיקין את הסולם" ע"ש. וכך משמע ממשנה י' "מרחיקין... את החרדל מן הדבורים, ר' יוסי מתיר בחרדל". ובגמ' מובא בטעמו של ר' יוסי "שיכול לומר לו, עד שאתה אומר לי הרחק חרדלך מן דבוריי, הרחק דבורך מן חרדליי" שמשמע שהחרדל והדבורים כבר קיימים, ואעפ"כ צריך להרחיק לת"ק אף בדיעבד. ועיין תוס' רעק"א בפרקינו אותיות ט, טו.

ב, ג **לא *יפתח* אדם חנות של נחתומין ושל צבעין תחת אוצרו של חב"רו** – בש"מ בשם רשב"א דייק דלא אמר לא יעשה חנות למימרא דאפי' פתח לחודא לא יפתח

השטמ"ק (דף כ:) מביא דיוק במשנה בשם הרשב"א, שאם היתה לו חנות של נחתומין בבית **הסמוך** לבית שתחת האוצר, אומרת המשנה שלא **יפתח** פתח לבית שתחת האוצר, שההבל או העשן עוברים מכאן לכאן.

שם **חנות שבחצר יכול למחות בידו ולומר לו איני יכול לישן מקול הנכנסין ומקול היוצאין, ובפי' "זרע ישראל" שם מפרש "יכול למחות בידו, *כשבא* לעשותו"** – ע' תוי"ט.

פי' "זרע ישראל" הוא כדברי הרע"ב שעל המשנה שמפרש "אחד מבני חצר שבא לפתוח חנות בחצר, בני החצר מעכבין עליו", והתוי"ט שם מקשה "וקשיא, דלתני לא יפתח אדם חנות בחצר וכו' כדתנן ברישא", ומבאר בשם הרשב"א "אפילו חנות שבחצר שנעשה ברשות, אפ"ה יכולין למחות בידו ולומר סבורין היינו שיכולין אנו לקבל ועכשיו אין אנו יכולין לקבל".

ב, יד **רבי יהודה אומר גמל *טעון* פשתן או חבילי זמורות** – ע' ב"ק ס"ב ב': איבלל"ל מגמו"ר, וצ"ל דהכא אינו מוחלט, ושאה"ת בכמה גוני דבעי טפי הרחקה,

"אילן שהוא נוטה לרשות הרבים, קוצץ כדי שיהא גמל עובר ורוכבו. ר' יהודה אומר, גמל טעון פשתן או חבילי זמורות" (ואין צריך לקצוץ בגובה הרוכב, מפני שהרוכב יכול להתכופף). ומקשה הרב מהגמ' בב"ק ס"ב: השואלת איך פוטר **ר' יהודה** את החנוני שהניח נר חנוכה מבחוץ וגרם לשריפה, הרי "אבעי לך לאנוחה למעלה **מגמל ורוכבו**", ע"ש, ולמה לא נקטו שיעור של "גמל ומטענו" כמובא פה בדעת ר' יהודה. ומתרץ הרב שהשיעור פה אינו מוחלט, משום ששם מדובר באש, הצריכה הרחקה יתירה.

ה, ז **אם היה *פקח* שוכר את מקומן** – ע' שבת פט"ז מ"ג ונזיר פ"ב מ"ה וכתובות פי"ב מ"ב ושבת צ"ה א אש"ח, ורש"י.

"המוכר פירות לחבירו, משך ולא מדד – קנה, מדד ולא משך – לא קנה. אם היה פקח – שוכר את מקומן" (כדי שלא יוכל המוכר לחזור בו). ומעיר הרב למקומות אחרים בהם מוזכר "פקח", שבכולם הכוונה לאדם שיודע ומבין את דיני התורה. במשניות שבת טז, ג "ואומר (אדם שיש דליקה בביתו) לאחרים: בואו והצילו לכם (בשבילכם), ואם היו פקחין (לבקש שכר כפועלים, ויודעים שאין זה שכר שבת) עושין עמו חשבון אחר השבת". בנזיר ב, ה "הריני נזיר, ועלי לגלח נזיר (להביא קורבנות של נזיר אחר), ושמע חבירו ואמר: ואני, ועלי לגלח נזיר. אם היו פקחים – מגלחין זה את זה" (שמבינים שאין זה נוגד את נדרם). בכתובות יב, ב "הנושא את האשה ופסקה עמו כדי שיזון את בתה חמש שנים – חייב לזונה חמש שנים... (גם אם אמה התגרשה ממנו, וכו').

הפקחים (שיודעים שאפשר לעשות תנאי) היו כותבים: על מנת שאזון את בתך חמש שנים כל זמן שאת עמי". וסיוע להבנה זו במלה "פקח" יש בשבת צה. "הרוצה לרבץ את ביתו בשבת מביא עריבה מלאה מים ורוחץ פניו בזוית זו, ידיו בזוית זו, וכו'... תנא, אשה **חכמה** מרבצת ביתה". וברש"י "אשה חכמה – אשת ת"ח או בת ת"ח ששמעה מאביה".

שם **המוכר פירות לחבירו משך ולא מדד קנה... הלוקח פשתן מחבירו הרי זה לא קנה עד *שיטלטלנו* ממקום למקום. ואם היה במחובר לקרקע ותלש כל שהוא *קנה*** – לפי' הר"ח הוא מדויק כדאוקמ' בשליפי רברבי (ומ"ש רש"י במתני' דאוקמ' בזוטרי צער"ב) ובמשיכה מוכרחים לטלטל ממל"מ.

בגמ' נאמר על דרך קנין הפשתן "שאני פשתן דמשתמיט". ומפרש הרשב"ם: "שמחליק, ואין יכולין לעשות ממנו משאות גדולות, הלכך בעי הגבהה, דדרכו בכך. ורבינו חננאל פי' שאני פשתן דמשתמיט כיון שאם ימשך מתנתק אין דרכו להמשך לפיכך קני בטלטול".

ומעיר הרב שלפי פי' ר"ח הלשון "עד שיטלטלנו ממקום למקום" מדויק, מכיון שלשיטתו אכן מדובר בשליפי רברבי (חבילות גדולות), וכיון שאי אפשר למושכם שהרי מתנתקים, צריך לדאוג שיזוזו ממש ממקום למקום כגון ע"י דחיפה, ואכן מדובר פה במשיכה, ולא כהבנת הרשב"ם. ואילו לרשב"ם, היה צריך לכתוב "שיגביהם" בלבד.

ה, ח **ר' *יהודה* אומר ערב שבת עם חשכה פטור** – ע' ב"ק ספ"ו, ושם ד' ל"ב.

"המוכר יין ושמן לחבירו... חייב להטיף לו שלש טיפין... ר' יהודה אומר, ערב שבת עם חשיכה פטור" (מלהטיף שלש טיפין מפני שצריך להתכונן לקראת שבת). ומעיר הרב שר' יהודה הולך לשיטתו, שהקלו בדיני ממונות מפני צרכי מצוה, ולכן בב"ק ו,ו במשנה "גמ' שהיה טעון פשתן ועבר ברשות הרבים... הניח חנוני נרו מבחוץ (ונדלק הפשתן וגרם לדלקה) החנוני חיב" אומר ר' יהודה "בנר חנוכה – פטור" (מפני שמצותו להניחו על פתח הבית מבחוץ). וכן מצאנו גם בדף לב. בב"ק "ומודה איסי בערב שבת בין השמשות שהוא פטור (אם רץ ברשות הרבים, והזיק) מפני שרץ ברשות".

ז, ב **וכדברי ר"ע בית רובע** – פאה פ"ו מ"ה, ר"ה מ"א, נזיר ספ"ט, עדיות פ"ה מ"א, חולין פ"ה מ"ג, אהלות פט"ו מ"ח, נדה פ"י מ"ו, פ"ג מ"א וד', מקואות פ"ד מ"א,

הרב מביא רשימה של מקומות בהם מופיע הביטוי "כדברי רבי..." במקום הביטוי הרגיל "דברי רבי..." או "ר'... אומר". וכנראה כונת לשון זו היא שהתנא לא אמר דין זה במפורש, אלא שמתוך דבריו במקום אחר הסיקו שכך יאמר בדין זה.

ח, ה **האומר איש *פלוני בני בכור* לא יטול פי שנים, איש *פלוני בני* לא יירש עם אחיו, לא אמר כלום, שהתנה על מה שכתוב בתורה** – אולי לרבותא הוא אע"פ שלא אמר בני בכור ליטפ"ש או בני ליע"א או בסתמא לא

יירש, שאז הוה משמעא כוותו מנוגדת דוקא לעבור עד"ת, אלא אע"פ שאמר איפ"ל דמשמעותו נגד הא פלוני ולא נגד ד"ת ג"כ הוי מתנה עמשב"ת ול"א כלום, ולא הוי כחלוק של ל' ירושה ול' מתנה, שמחולקים בל' ולא במעשה, כי כאן אין גם חלוק זה שבל' מוחלט כ"כ ומבורר; או שמא דאע"פ שהוא הוא המעיד על פלוני כי הוא בנו ובנו בכור, וכ"כ בתפא"י; וע' תוד"ה הרי זו כתובות נ"ו אר"י דלא אסרינן מתנה עמשב"ת אלא היכא שמתכוין לעקור מה שכב"ת. וע' גיטין פ"ד תוס' ד"ה ותיפוק.

המלה "פלוני" המופיעה בשני המקרים במשנה לכאורה מיותרת, ומסביר הרב שאם לא היה מזכיר את שמו, ברור הוא שכוונתו היא נגד דין תורה, אולם כשהוסיף "איש פלוני" בתחילת דבריו, משמע שאותו בן הוא הגורם לאי רצונו להוריש לו, ולא שרוצה לעבור על דין תורה, וכמו שמשמע עקרון זה בתוד"ה הרי בכתובות נ"ו "אר"י דלא אמרינן מתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל אלא היכא שמתכוין לעקור מה שכתוב בתורה" ע"ש, וכן בתוד"ה ותיפוק בגיטין פד: מובא שאם אמר "קרע את כסותי – על מנת שתהיה פטור" אכן דינו פטור. אבל אם אמר "קרע את כסותי ע"מ שאין לך עלי דין נזק", הוי מתנה על מה שכתוב בתורה. ואפ"ה מחדשת המשנה שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה, מפני שאין הבנה זו בלשונו מוחלטת כ"כ וברורה, שלא במו החילוק שעושה משנתינו בין לשון "ירושה" ללשון "מתנה" – "המחלק ננסיו לבניו על פיו, ריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להן את הבכור, דבריו קיימין. ואם אמר משום ירושה – לא אמר כלום", שחילוק זה ברור ומוחלט הוא. פירוש נוסף, שחלק ממנו כתוב בפי' "תפארת ישראל", אומר הרב, שגם אם אין ידוע שהוא בנו או בנו הבכור, ורק על פי דיבורו "איש פלוני בני" נודע זאת, אעפ"כ אינו יכול לנשלו מדין ירושה.

שם **האומר איש פלוני בני הבכור לא יטול פי שנים** – אולי כאן אע"פ של"א ל' ירושה מ"מ כיון שהזכיר פי שנים גבי בכור היינו הך ל' התורה. וצ"ע.

עיין בהערה דלעיל. ומקשה הרב, שהרי אמר לשון "לא יטול" ולא "לא ירש" ומדוע נחשב מעמש"ב? ומתרץ, שכיוון שהזכיר לשון "פי שניים", זאת זיא לשון התורה כמו לשון ירושה. ועדיין קצת קשה מהמשך לשון המשנה "והשוה להן את הבכור" (ע' בהערה דלעיל).

ח, ז"ח **אין הגדולים *מתפרנסים*... ולא הקטנים *נזונין*... אין הגדולות *מתפרנסות*... ולא הקטנות *נזונות* – בגדולים תנא פרנסת כל צרכיה כהא דכתובות פ"ה מ"ב, וכפרנסת לינה ועוד, מה שא"כ בקטנים דהו"ל רק מזונות ר"ל ההכרחיים.**

בדין ירושת האב אומרת המשנה ש"אין הגדולים מתפרנסים על הקטנים, ולא הקטנים נזונין על הגדולים, אלא חולקין בשוה". וכן לגבי הבנות. ומפרש הרב שלגבי הגדולים נאמר לשון "פרנסה" שפרושו כל צרכי האדם, כמובא בכתובות ה, ב "נותנין לבתולה שנים עשר חודש משתבעה הבעל, לפרנס את עצמה (בתכשיטין – רש"י)... נותנין לאיש לפרנס את עצמו" (בצרכי סעודה וחופה –

רש"י), וכן בב"ב ט. "נותנין לו (לעני) פרנסת לינה" (מיטה וכר). ולגבי הקטנים נאמר לשון מזונות שפרושו – ההכרחיים.

טו, ו **שכיב מרע *שכתב* כל נכסיו לאחרים** – פי' ברמשו"ל לרבותא דאפי' אינו יכול לדבר מחולשא וכתב.

"שכיב מרע שכתב כל נכסיו לאחרים ושייר קרקע כל שהוא – מתנתו קיימת" (גם אם קם מחוליו, שהעובדה ששייר לעצמו מוכיחה שלא מדאגת מיתה נתן). ומביא הרב בשם רבינו משולם שהמשנה כתבה "שכתב" לחדש שאפילו אם חלש כ"כ שאינו יכול לדבר, אעפ"כ מתנתו מתנה, וכסברא דלעיל.

הערות על הגמ' מסכת בבא בתרא

ו. **ברש"י ד"ה אחזיק להורדי, להניח ראשי *רהיטים*** – ע' שיר השירים א' יז.

בגמ' "אחזיק להורדי – לא אחזיק לכשורי", ומפרש"י "אחזיק להורדי – להניח ראשי רהיטים דקים על כותל חברו. לא אחזיק לכשורי – להניח עליו קורות כבדות". ומעיר הרב לשיר השירים א, יז "קֹרוֹת בתינו ארזים, רַהִיטֵנוּ ברוֹתִים" שמשם אכן משמע שהרהיטים הם עצים דקים, שהרי עשויים מברושים, לעומת הקורות העשויות מארזים הידועים בגדלם (עיין יחזקאל כז ה, לא ג, זכריה יא ב).

ח. **בגמ' פרנסני *ככלב וכעורב*** – כלב – מזונותיו על האדם, שבת יט. ועי' גיטין נו. נדרים כד. עורב – ע' איוב לח מא.

"רבי פתח אוצרות בשני בצורת, אמר... עמי הארץ אל יכנסו. דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס ... אמר לו פרנסני ככלב וכעורב". ומפרש הרב את ענייני של הכלב בכך שמזונותיו על האדם, כמובא בשבת יט. "נותנין (בשבת) מזונות לפני הכלב", וברש"י "כלב רמי עליה לזונו" (וכן בדף קנה: נותנין מזונות לפני כלב... מזונותיו עליך). ודרכו להסתמך על מזונות האדם כמובא במשל בגיטין נו. "בן כלבא שבוע – שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע". ודרכו לאכול אוכל חם כמובא בנדרים כד. "דאמר ליה, לא כלבא אנא דמיתהנינא מינך ולא מיתהנית מנאי". וכך גם ענייני של העורב, שנסמך על אחרים כמובא באיוב לח, מא "מי יכין לעֹרב צידו, כי ילדיו אל א־ל ישועו, יתעו לבלי אכל".

ח: **בתוד"ה דין אמת וכו' (בסנהדרין דף ז.) [*צ"ל* בשבועות ל:]** – ע' באר אליהו סי' טו ס"ק יב שא"צ להגיה.

בגמ' "והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע – זה דיין שדן דין אמת לאמיתו". ומפרש תוס' שהמילה "אמת" מלמדת שאם רואה הדיין שהדין מרומה – לא יפסוק, "כדדרשינן (בסנהדרין דף ז.) לאמתו, שלא יטו את הדין". ובגליון שם מעיר שהמקור לכך הוא משבועות ל: שם כתוב שאסור לדיין לדון בדין מרומה

מהפסוק "מדבר שקר תרחק", ולא מסנהדרין ז. "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכינה בישראל", שהרי לא נזכר שם כלל דין מרומה. ומעיר וזרב ל"באר אליהו" לראי"ה זצ"ל שאין צריך להגיה, כי לתוס' היתה גירסא כזאת בסנהדרין, וכמו שמצאנו בתשובת הרא"ש שהיתה לו גירסא כזאת בסנהדרין שם "לאמיתו – זהו דין מרומה".

י. **בגמ' אתם קרוים *בנים* וקרוין *עבדים*, בזמן שאתם *עושין* רצונו של מקום אתם קרוין *בנים*, ובזמן שאין אתם עושין... קרוין *עבדים* –** ע' קדושין ל"ו. רמ"א בכו"כ קר"ב. וע' תנא דבי אליהו רבא פ' כו.

"... אמר לו (טורנוסרופוס הרשע לר"ע) אתם קרוים בנים וקרוין עבדים, בזמן שאתם עושין רצונו של מקום אתם קרוין בנים, ובזמן שאין אתם עושין רצונו של מקום אתם קרוין עבדים". ומביא הרב שבקדושין אומר ר' מאיר "בין כך ובין כך (בין נוהגים מנהג בנים ובין אם לא) אתם קרוים בנים".
ובתנא דבי אליהו פרק כ"ו "ברוך המקום ברוך הוא שבחר בהן בישראל יותר מבכל העכו"ם וקנה אותם קנין גמור **וקרא אותם בנים ועבדים לשמו"** שמשמע שגם שם "עבדים" הוא למעליותא – "לשמו".

יא. **בגמ' כל המקיים נפש אחת *מישראל* כאילו קיים עולם מלא** – באדר"נ פל"א: נפש אחת, סתם

"כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא", ומעיר הרב שבאבות דרבי נתן מובא מאמר זה ולא מוזכרת המילה "מישראל".

יד. **בגמ' משה כתב ספרו ופרשת בלעם, הערת "מסורת הש"ס" אות כ' –** וע' נצי"ש למהר"ל פ' נ"ז.

טו. **בגמ' איתן האזרחי זה הוא *אברהם* כתיב הכא *איתן* –** ע' פסחים קיז. נצוח ונגון לעומד לבא ומשכיל ע"י תורגמן, וע' יבמות עז. תוד"ה הכא.

שם **בגמ' ר' *יוחנן* ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו איוב מעולי *גולה* היה –** במד"ר ואתחנן פ"ב אריו"ח אין לך צדיק באומות יותר מאיוב.

"ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרוייהו, איוב מעולי גולה היה, ובית מדרשו בטבריא היה", דהיינו שרעת ר' יוחנן היא שאיוב היה מעם ישראל. ומעיר הרב שבמדרש רבה ואתחנן משמע מדברי ר' יוחנן אחרת "אמר ר' יוחנן, אין לך צדיק באומות העולם יותר מאיוב".

טו: **תוד"ה *אליהוא* לא מישראל הוה** – ע' שהש"ר א ו

טז. **בגמ' *שטן* ופנינה לשם *שמים* נתכוונו** – ב"ר פ' פ"ה: רשב"נ אמר לסמוך מעשה תמר למעשה אשתו של פוטיפר מה זו לשם שמים אף זו לש"ש

"א"ר לוי, שטן ופנינה לשם שמים נתכונו. שטן, כיון דחזיא להקב"ה דנטיה דעתיה בתר איוב, אמר חס ושלום מינשי ליה לרחימותיה דאברהם (ישכח את אהבתו לאברהם אבינו, ולכן קטרג על איוב). פנינה, דכתיב 'וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה' (כדי שתתפלל לה')". ומעיר הרב שנסמכו פה שני מקרים דומים של אחד שפוגע באחר, ושניהם לשם שמים עשו, וכעין מה שמצאנו בב"ר פ"ה "ר' שמואל בר נחמן אמר, (נסמכה פרשת יהודה לפרשת ירידת יוסף למצרים) כדי לסמוך מעשה תמר למעשה של פוטיפר, מה זו (תמר) לשם שמים, אף זו (אשת פוטיפר) לשם שמים, דאמר ריב"ל, רואה היתה באיסטרולוגין שלה שהיא עתידה להעמיד ממנו בן, ולא הייתה יודעת אם ממנה אם מביתה", *ששניהן השתדלו להוליד בן*, ושתיהן לשם שמים נתכונו.

שם **בגמ' דרשה רב אחא בר יעקב *בפפוניא*** – רש"י ב"ק נ"ד: ד"ה רב מפרש וגריס: מפפוניאי ובקדושין ל"ה. גריס ג"כ בפפונא.

"א"ר לוי שטן ופנינה לשם שמים נתכונו... דרשה רב אחא בר יעקב בפפוניא, אתא שטן נשקיה לכרעיה", משמע שרב אחא בר יעקב היה **גר** בפפוניא. ומעיר הרב, שבב"ק מפרש רש"י "רב אחא בר יעקב מפפונאי היה", דהיינו **מוצאו** משם, וכך הוא גורס את גמרתינו "דריש רב אחא בר יעקב מפפונאי", ואילו בקדושין מפרש רש"י אחרת: "רב אחא בר יעקב שהיה דר בפפונא", וכך הוא גורס את גמרתינו "דרשה רב אחא בר יעקב בפפונא".

טז: **בגמ' *איתער* בהו רבא אמר להו דרדקי** – ע' פסחים לה.

יז. **בגמ' ויש אומרים אף דוד** – ע' סנהדרין קז. וע' דרוש לשה"ג מהר"ל ד' לד:

"שלשה לא שלט בהן יצר הרע, אלו הן אברהם יצחק ויעקב... ויש אומרים אף דוד". ומקשה הרב מסנהדרין קז. שאין אומרים "אלקי דוד" אלא רק "אלקי אברהם יצחק ויעקב" מפני שאת האבות הקב"ה ניסה ועמדו בנסיון, ואת דוד ניסה ונכשל בענין בת שבע. והמהר"ל בדרוש לשבת הגדול, עמ' צ"ו (בהוצאת כשר) מתרץ "מכל מקום הלכה כתנא קמא, דלא חשיב שלא היה שולט בהם יצר הרע רק שלשה אבות, ואפילו ליש אומרים דחשיב גם דוד שלא שלט בו יצר הרע, היינו אם לא היה הקב"ה מנסה אותו אז לא שלט בו יצר הרע".

שם **בגמ' *ארבעה* מתו *בעטיו* של *נחש*** – ע' זהר תשא קצה: יהושע – בעיטא

"תנו רבנן, ארבעה מתו בעטיו של נחש, ואלו הן: בנימין בן יעקב, ועמרם אבי משה, וישי אבי דוד, וכלאב בן דוד". ומעיר הרב לזהר תשא קצה: "ועל דא יהושע לא מית אלא בעיטא דנחש" ע"ש.

כא. **בגמ' דדייק ולא גריס** – ע' בכורות מ"ו

"ואמר רבא, הני תרי מקרי דרדקי (מלמדי תינוקות) חד גריס ולא דייק (שלומד הרבה ולא דייק בלימוד התינוקות – רש"י) וחד דייק ולא גריס, מותבינן ההוא

דגריס ולא דייק... רב דימי מנהרדעא אמר מותבינן דדייק ולא גריס". ומעיר הרב שכשיטתו של רב דימי שהדיוק עדיף משמע בבכורות מו. "ההוא דמ'קרי דרדקי, אדריה רב אחא (הדירו שלא ילמד עוד תינוקות – רש"י) דקא פשע בינוקי (מלקה אותן ומתים – רש"י), ואהדריה רבינא, דלא אשכח דהוה דייק כוותיה".

כא: בגמ' ארור עושה *מלאכת ה'* רמיה – ירושלמי דמאי פ"ז ה"ג מלאכתו של הקב"ה

בגמ' מסופר על יואב בן צרויה שרצה להרוג את רבו שלמדו מקרא, מפני שהטעה אותו כשלמדו "תמחה את זֵכֶר עמלק" במקום "זֵכֶר עמלק", וסמך יואב על הפסוק "ארור עושה מלאכת ה' רמיה". ומביא הרב מהירושלמי שלימוד תינוקות נקרא מלאכת ה', שר' יוחנן הורה למלמד תינוקות שלא לצום ולהתענות, מק"ו "ומה אם מלאכתו של בשר ודם, את אמר אסור (להסתגף לפני כן כדי לא למעט מלאכו של בעל הבית), מלאכתו של הקב"ה לא כל שכן".

לא. בתוד"ה אמר ליה רבא וכו' דלא אמר ליה *רבא* לרב נחמן *מעולם הכי* – ע' ברכות מג:

התוס' מביאים סתירה על דברי רבא לרב נחמן מדבריו של רבא עצמו בב"ק עב: ומתרצים שגמרתינו הולכת לפי לישנא אחת, וללישנא השנייה "לא אמר ליה רבא לרב נחמן מעולם הכי". ומעיר הרב לבאר את תירוץ התוס' ע"פ הגמ' בברכות מג: שרב פפא אמר הלכה בשם רבא רבו למרות שרבא באמת לא אמר זאת, משום שרצה לתלות את הגדולה ברבו. ומעין זו היא כוונת התוס' אצלינו.

לו. בפרוש רבינו גרשום בד"ה אכלה ג' שנים ערלה וכו' *אינה* חזקה – בתוס' כתובות פ. ד"ה אכלה וכ"ן בספר של רבנו גרשום (כגי' ר"ח ה"ז חזקה).

בגמ' "אכלה ערלה שביעית וכלאים (החזיק בשדה ג' שנים ואחת מהן היתה שנת ערלה או שביעית וכו') – אינה חזקה". ואילו הר"ח גורס "הרי זו חזקה". ובפרוש רבינו גרשום על הדף גורס שלא כר"ח. ומעיר הרב שבכתובות פ. מביא התוס' את גירסת ר"ח וכותב "וכן נמצא בספר של רבינו גרשום" (כגירסת ר"ח), ולכן לא ברור לנו מהי פסיקתו של רבינו גרשום בדין זה.

מו: בגמ' (*עמלק* סימן) – אע"ג דאמרינן בפ' א"ל הממונה (לח:) ושר"י דלא מסקינן בשמייהו, ועתו"ס כתובות קד: ד"ה שני, וקשה לחלק בין קריאת שם אדם לקריאת השם לענין אחר, כדהכא, י"ל שאינו כמו איסור הזכרת שם ע"ז, שהוא מעצם תועבתו, וכאן הוא לצורך זכירת ד"ת, ואע"פ שביחוד בשם זה לכאורה צריך להיות יותר חמור משום חיוב מחייתו.

בגמרתינו מובאת המילה עמל"ק כסימן לכמה הלכות המתחילות באותיות אלו.

ומקשה הרב מהגמ' ביומא לח: "רשם רשעים ירקב... דלא מסקינן בשמייהו" (לא יקרא אדם לבנו שם אדם רשע – רש"י), וכן בתוס' בכתובות קד: גורס ר"ת במשנה "חנן בן אבישלום" ולא "בן אבשלום", משום שעל אבשלום בן דוד אומר ר"מ בפרק "חלק" שאין לו חלק לעולם הבא. א"כ, גם אצלינו, למרות שאין מדובר על קריאת שם לאדם, אלא רק בתור סימן, לא היה צריך להזכיר שם זה. ומתרץ הרב, שאיסור זה של "שם רשעים ירקב" אינו כמו איסור הזכרת שם ע"ז (סנהדרין סג:), שהוא איסור מוחלט בגלל עצם התועבה שבשם הע"ז, ואילו איסור זה, ענייני השכחת שם הרשעים, ולכן כשדרוש הדבר לשם הזכרת ד"ת – מותר. וכך הוא גם בשם זה, אע"פ שיש עניין יותר גדול באי הזכרת שמו בגלל הציווי "מחה תמחה את זכר עמלק".

עג: **בגמ' *ושואר מהאי להאי*** – ישעיה יג כא ושעירים ירקדו; ויקרא רבה פ"ה כאילין שדים.

"אמר רבה בר בר חנה, לדידי חזי לי הורמין בר לילית (שם של שד)... זימנא חדא הוה מסרגאן ליה תרתי כודנייתי וקיימן אתרי גישרי דרוגנג (היו שתי פרדות עומדות על שני גשרים רחוקים זה מזה) ושואר מהאי להאי ומהאי להאי" (והיה השד מדלג מפרדה זו לפרדה זו – רש"י). ומביא הרב מקורות על דרכם של השדים לרקד, מישעיה יג, כא "ושעירים ירקדו שם", ומויקרא רבה פר' ה' "ילדיהם ירקדו – כאילין שדיא, כמה דתימא 'ושעירים ירקדו שם'". וכן מעיר הרב על הדמיון שבין הפועֶל לרקד – "שואר", לבין כינוים של השדים – "שעירים".

עה. **בגמ' *שכל אחד ואחד נכוה* מחופתו של חבירו"** – ע' מנחות כט: צדיקים בעוה"ב כפופים ראשיהם מפני מעשיהם שאין דומים זה לזה,

"מלמד שכל אחד ואחד (מהצדיקים בעוה"ב) נכוה מחופתו של חבירו" (חופתו של קטן מחופתו של חבירו הגדול ממנו – רש"י). ומעיר הרב למאמר דומה במנחות כט: "מפני מה נברא העוה"ב ביו"ד... ומפני מה כפוף ראשו, מפני שצדיקים שבו כפוף ראשיהם מפני מעשיהן שאינן דומין זה לזה" (וכבודו של זה גדול משל זה, משום הכי ראשיהם כפופים דמתבייש מחבירו – רש"י).

עיין הארה נוספת על עמ' זה, בסוף ההארות.

פ: **בתוד"ה מה ארז וכו' *כשאר מיני ארזים*** – ע' בעל הטורים בראשית א' יא.

בגמ' "ארז – אין עושה פירות", ובתוד"ה "מה ארז" מקשה ע"כ ממסכת ע"ז "מאי איצטרובל – פיירא דארזא". ומתרץ "י"ל דהתם בשאר מיני ארזים שעושין פירות, והכא בההיא שאין עושין פירות". ומעיר הרב לתרץ קושיית תוס' באופן אחר ע"פ דברי בעל הטורים בבראשית א, יא על המילים "עץ פרי, עשה פרי למינו" – "עץ פרי: ב' דסמיכי, הכא 'עץ פרי', ואידך 'עץ פרי וכל ארזים'. וזהו דפליגי בבראשית רבא, איכא מ"ד שהקב"ה צוה לארץ שאפילו ארזים שהם אילני סרק יעשו פרי, והיא עברה על הצווי. והיינו עץ פרי וכל ארזים. ואיכא למ"ד שהוסיפה על הצווי שהקב"ה אמר לה עץ שהוא רגיל

לעשות פרי ולא ארזים ושאר אילני סרק, והיא הוציאה באותה שעה בכל האילנות פרי כדכתיב עץ עשה פרי, כלומר כל עץ עשה פרי. והיינו עץ פרי וכל ארזים". ועפ"ז נסביר גם את המחלוקת בין הגמרות.

פא. ברשב"ם ד"ה לא ישפה וכו' אע"פ *שהצל רע* לבית *השלחין* – ע' ירוש' שביעית פ"ב ה"ג

במשנה "הקונה שני אילנות בתוך שדה חבירו... הגדילו (הענפים) לא ישפה" ומפ' רשב"ם "לא יקצוץ אותן בעל הקרקע אע"פ שהצל רע לבית השלוין". ומעיר הרב שבירושלמי שביעית פ"ב ה"ג כתוב שאסור בשביעית לעשות "בית" לנטיעה (לסכך עליה) מפני ש"עושה לה צל והיא גדילה מחמתן" ונחשב עבודה בשביעית. משמע שהצל מועיל לענין נטיעה.

פג. (הערת הראי"ה זצ"ל) בתוד"ה אפי' הכי וכו' ביותר *מח'* נמי – אולי צ"ל מד'

פז. ברשב"ם ד"ה ומתמהין וכו' *במשיכה* דהאיך – ע"ל פ"ו א' תוד"ה אבל

במשנה (פד:) "הלוקח פשתן מחבירו... אם היה מחובר לקרקע ותלש כל שהוא – קנה", ושואלת הגמ' (פז.) "משום דתלש כל שהוא – קנה?!" ומסביר הרשב"ם "משום דתלש כל שהוא מן פשתן קנה כל השאר המחובר בקרקע, ואמאי, מי קני האי **במשיכה** דהאיך". וקשה, למה כתב משיכה במקום תלישה?! ומותרץ הרב ע"פ התוס' בדף פו. ד"ה אבל דברים שדרכן בהגבהה – אין נקנים אלא בהגבהה, שמה שנאמר בדף קנא. שצרור שטרות נקנה במשיכה, "לאו דוקא נקט משך, אלא כלומר והא לא הגביה", כלומר ששם "משיכה" משמש כשם כללי לשאר הקניינים. וזוהי כוונת הרשב"ם המשתמש ב"משיכה" במקום "תלישה".

פט. בגמ' מנין *שאין* מוחקין – ע' פי' הגר"א משלי יא א

"ת"ר, מנין שאין מוחקין במקום שגודשין (ואפילו מחיל קונה – רשב"ם), ואין גודשין במקום שמוחקין (ואפילו מחיל מוכר – רשב"ם) ת"ל 'איפה שלמה'. ומנין שאם אמר הריני מוחק במקום שגודשין ולפחות לו מן הדמים, והריני גודש במקום שמוחקין ולהוסיף לו על הדמים, שאין שומעין לו, ת"ל 'איפה שלמה וצדק יהיה לך'". ומעיר הרב לפי' הגר"א לפסוק במשלי יא, א "מאזני מרמה – תועבת ה', ואבן שלמה – רצונו" שמסביר שהרישא של הברייתא מדברת על מציאות שמוחק במקום שגודשין וההפך – מבלי שימחל לו, שממש גוזלו, ומשנה את הגירסא: "ת"ל איפה שלמה **וצדק**". ובסיפא, שאינו מורמה ולפי היושר רשאי לעשות כן, ובכל זאת אין זה רצונו של הקב"ה, גורס "ת"ל איפה שלמה". וכך הסבר הפס' שם במשלי "מאזני מרמה תועבת ה', ואבן שלמה – רצונו".

צא. בגמ' אלימלך מחלון וכליון *גדולי* הדור היו *זפרנסי* הדור – ע' פסחים מט:

"אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו, ומפני מה נענשו, מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ". "גדולי הדור" משמעו – בתורה ובמעשים, ו"פרנסי הדור" – הדואגים לפרנסת הציבור, לצרכיו החומריים. ומעיר הרב לפסחים מט: "לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם. לא מצא בת ת"ח ישא בת גדולי הדור (אנשי מעשה וצדיקים־רש"י)... לא מצא ישא בת גבאי צדקה".

שם **ברש"י ד"ה אין יוצאין מן *המצוות*** – י"ל לפי שהיא כוללת קדושת כל המצות

בגמ' "אין יוצאין מארץ לחו"ל אא"כ עמדו סאתים בסלע", ומפרש"י "אין יוצאין כו' – שמפקיע עצמו מן המצות". ומפרש הרב שאין הכונה למצות התלויות בארץ בלבד אלא לכל המצוות, כמובא בספרי עקב.

צא: **בגמ' דאמר ר' *יוחנן נהירנא*** – ע' מגילה ה:

"דאמר ר' יוחנן, נהירנא (זכורני) כד הוו קיימין ארבע סאין בסלע... נהירנא... נהירנא... נהירנא כד הוו אמרין בי מדרשא...". ומעיר הרב שכח זכרונו של ר' יוחנן לדברים שארעו בילדותו מתאים לנאמר במגילה ה: "אמר ר' יוחנן, כי הוינא טליא (נער) אמינא מילתא דשאילנא לסביא ואישתכח כוותי" (עניתי על שאלה שנשאלה בביהמ"ד לזקנים, ונמצא כמותי).

שם **בגמ' *טליא וטלייתא*** – ע' יבמות קיד.

"ואמר ר' יוחנן, נהירנא כד הוו מטיילין טליא וטלייתא בשוקא (משחקין נער ונערה – רש"י) כבר שית עשרה וכבר שב עשרה, ולא הוו חטאן". ומעיר הרב ליבמות קיד. שם מסופר שלרב יצחק בר כיסנא נאבדו מפתחות ברשות הרבים בשבת, ואמר לו רבי פדת "זיל דבר **טלי וטליא** (הנהג תינוקות זכרים ונקבות – רש"י) וליטיילו התם (ישחקו שם–רש"י) דאי משכחי להו (למפתחות) מייתי להו", דהיינו שלא חששו ממשחקן של בנים ובנות שיבואו לידי חטא, בגלל מעלת הדורות ההם, כמו שמובא אצלינו. וכן מעיר הרב על שינוי הלשון "טליא וטלייתא" – "טלי וטליא".

צז: **בפי' רבינו גרשום ד"ה מפיה וכו' *אשקומ"א*** – Ecume

צח: **בגמ' *כטלית* של ת"ח** – ע' שבת קמה: ת"ח שבבבל מצוינים

"אמר רבי יהודה אמר רב כל המתגאה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה". ומעיר הרב שאלו דברי רב שהיה בבבל, וע"פ הגמרא בשבת "תלמידי חכמים שבבבל מצויינין" (מציינין עצמן בלבושים נאים – רש"י).

ק. **בגמ' *דתניא הלך בה*** – ע' ב"ר ס"פ מ"א

"הלך בה (בשדה שרוצה לקנות מחבירו) לארכה ולרחבה, קנה מקום הילוכו,

דברי ר' אליעזר, וחכמים אומרים אין הילוך מועיל כלום עד שיחזיק". ומעיר הרב לבראשית רבה ספמ"א "הילוך בשדה בין לארכה בין לרחבה קנה עד מקום שהלך, כדברי ר"א, שהיה ר"א אומר הילוך קנה. וחכ"א לא קנה עד שיהלך לארכה ולרחבה", שאינו כגמרתינו. (וכנראה שהגירסא שם משובשת, כמו שייראה למעיין שם, וכן כתוב בפי' "עץ יוסף" שם, וראיה מרות רבה פ"ז שהגירסא שם כמו בגמרתינו. ואולי אפ"ל שדעת חכמים במדרש מתייחסת לדברי ריש לקיש בב"ק ט. "מכי דייש אמצריה" וכפירוש התוס' ע"ש.)

קי. **בגמ' כדאמר ליה רב לרב *כהנא*... גברא רבא** – ע' קדושין ח. ו"כ דגב"ר

"כדאמר ליה רב לרב כהנא, נטוש נבילתא בשוקא ושקול אגרא (הפשט נבילה בשוק וקבל שכר כדי שלא תצטרך לבריות) ולא תימא גברא רבא אנא וזילא בי מילתא". ומעיר הרב לקדושין ח. ששם אכן נקרא רב כהנא "גברא רבא": "אמר רב אשי, לא אמרן אלא כגון רב כהנא דגברא רבה הוא...".

שם **בתוד"ה ולא תימא וכו' אמר רב *כהנא*** – ע' ירוש' ר"ה פ"ב ה"ה א"ל (ר"כ) אנא מדבית עלי

בגמרא שהובאה לעיל גורסים התוס' "ולא תימא כהנא אנא" ומפרשים "ולא תימא אני **רב כהנא** שאני חשוב, ולא מפני שהיה כהן, **דלאו כהן הוה**, כדאמרינן בהזרוע... ובפ' אלו עוברין...". ומעיר הרב לירושלמי ר"ה פ"ב ה"ה, שרב כהנא האריך בתפלתו, והסביר זאת בכך ש"אנא מדבית עלי... בובח ובמנחה אין מתכפר לו, אבל מתכפר לו בתפילה", שמשמע משם שהיה כהן.

קיר. **תוד"ה אבל וכו' כמו *עדות*** – פי' קבלת עדות,

"(אנשים שבאו לבקר את החולה) בלילה, אפילו (הם) שלשה – כותבין (את עדותם) ואין עושין דין" ומפרש תוד"ה אבל "דההוא ראייה כמו **עדות**, ואין מקבלין עדות בלילה... דקבלת עדות כתחילת דין". ומפרש הרב שהמילה "עדות" כוונתה "קבלת עדות", כמו שנאמר בהמשך דברי התוס'.

שם **ועוד קשה דרב יהודה אדרב יהודה** – לכאורה לולא ר"ק לא קשה כ"כ דהא במכות אמר רב יהודה אמר שמואל הא דהלכה כר' יוסי, והא דהכא שנכנסו לבקר את החולה רצו עושין דין הוא בסנהדרין לד: אמר רב יהודה אמר רב.

בתוס' ד"ה אבל מובאת שיטת רשב"ם, שדי בכך שבשעת ראיית אדם עדות נתכוון להעיד כדי לעשותו עד, לענין שיפסול את כל העדים אם הוא עצמו פסול, וכן שלא יוכל להיות דיין מטעם אין עד נעשה דיין. והוא מסתמך על מחלוקת ר' יוסי ורבי במכות ו. שלר"י די בראיה כדי לעשותו עד, ולרבי צריך גם שיתכוון, ופסק שם רב יהודה כר"י. והקשו התוס' מדברי רב יהודה שם על דבריו אצלינו, ששלושה שנכנסו לבקר את החולה יכולין לעשות דין, והרי בבר כשראה נעשה עד כדבריו במכות, ואין עד נעשה דיין.

ומעיר הרב שאין הקושיא חזקה כ"כ, שהרי רב יהודה שפוסק במכות, כר' יוסי אומר זאת שם בשם **שמואל**, ואילו דברי רב יהודה אצלינו מקורם מסנהדרין, ושם מביא רב יהודה דין זה בשם **רב**.

קטו: **בגמ' דתניא בארבעה ועשרים בטבת תבנא לדיננא** – מג"ת פ"ה. שם: באב

"דתניא, בארבע ועשרים בטבת תבנא לדיננא (שבנו למשפטנו הראשון) שהיו צדוקין אומרין תירש הבת עם הבן", (ובאותו יום הודו לנו, ועל כן אין מתענין בו). ומציין הרב את המקור לברייתא זו במגילת תענית פ"ה, אבל שם מובא שהיה זה בחודש אב.

קמב: **בגמ' מידי בקשישותא תליא מילתא** – ע' שבת פ"ט:

בגמ' נחלקו שתי קבוצות אמוראים בדין ירושה, "אמר ליה ר' אבהו לר' ירמיה, הלכתא כוותן או הלכתא כוותיכו? אמר ליה, פשיטא דהלכתא כוותן דקשישנא מינייכו, ולא הלכתא כוותיכו דדרדקי אתון. אמר ליה, מידי בקשישותא תליא מילתא?! בטעמא תליא מילתא!" ומעיר הרב שכעין זה ואף יותר מכך מובא בגמ' שבת פט: שלא אברהם ולא יעקב לימדו סנגוריא על עם ישראל אלא יצחק. אמר הקב"ה **"לא בסבי טעמא, ולא בדרדקי עצה"**.

קנ. **בתוס' ד"ה ואיידי וכו' וסופו כל שהוא** – וע' יבמות מב. תוד"ה ותמתין, ושם קיד:, ברכות לז. רש"י ד"ה ולא כלום, ור"מ וכ"מ ה' תענית פ"ב הי"א, שבת סב: רש"י ד"ה דהא,

בגמ' נחלקו התנאים בשעורים. "ואיידי דקאמר תנא קמא שיעורא רבה, אמר איהו (התנא החולק עליו) נמי שיעורא זוטא קרי לה 'כל שהוא'". ובתוד"ה ואיידי מביא דוגמא נוספת לכך "והא דתנן תנור תחילתו ארבעה וסופו כל שהוא, ואמרינן, מאי כל שהוא – טפח". ומעיר הרב שכן הוא גם ביבמות קד: "וכן כל שאר הנשים" (שהתגרשו לא ינשאו עד שיעברו שלשה חדשים), ושואלת הגמ' "ותמתין משהוא", ומפרש תוד"ה ותמתין "לאו דוקא משהוא, שצריכה להמתין שלשה ימים של קליטת הזרע". וכן בדף קיד: עושה הגמ' צריכותא "דאי אשמעינן שקצים – משום דאיסורן במשהוא, אבל דם דעד דאיכא רביעית אימא לא" ומפרש"י "במשהוא – בכעדשה". ובברכות לז. "טחנו אפאו ובשלו (את האורז)... מברך בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלוש. והתניא לבסוף ולא כלום?... הא ר"ג הא רבנן". ומפרש"י "ולא כלום – כלומר אין טעון מברכות פירות ארץ ישראל ולא כלום, אלא בורא נפשות", דהיינו שהדברים נאמרו ביחס לדעה הראשונה. וברמב"ם הל' תענית "על השדפון ועל הירקון... כמלוא פי תנור גוזרין עליו", ובכ"מ "ונראה לי שרבינו מפרש דהאי כל שהוא יש לו שיעור והיינו כמלא פי תנור, וקרי ליה כל שהוא לפי שהוא דבר מועט", ע"ש. ועיין בשבת סב: ברש"י.

קסא: **ברשב"ם ד"ה מה זוטרא וכו' כדלקמן** – קסד.

במשנה (קס:) נאמר שגט פשוט אינו יכול לההפך לגט מקושר, בגלל חתימות

העדים, ומביא הרשב"ם בדף קפ"א: טעמים נוספים לכך "...ועוד המקושר אם תעשהו פשוט נמצא מאוחר כדלקמן וכשר, ואם תעשה הפשוט מקושר יהיה מוקדם והמוקדם פסול". ומביא הרב שמקור הרשב"ם הוא לקמן קסד. "והלא אינו דומה זמנו של זה (גט פשוט) לזמנו של זה (גט מקושר), פשוט מָלַך שנה מונין לו שנה... מקושר מָלַך שנה מונין לו שתיים".

קעא. **ברש"י ד"ה ומשני רב יוסף וכו' יודעין *שנותן*** – צ"ל שנתן (באר אליהו) פמ"א ס"ק יב

קמה. **ברש"י ד"ה אבק לשון הרע וכו' *בערכין*** – שם נאמר ע"ז ה"ד לישנא בישא.

בגמרא (קסד:) "שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום... ולשון הרע. לשון הרע סלקא דעתך?! אלא אבק לשון הרע", ומפרש רש"י "אבק לשון הרע: כגון דאמרי נורא בי פלניא, בערכין". ומעיר הרב שבסוגיא שם נאמר "היכי דמי **לישנא בישא**, כגון דאמר איכא נורא בי פלניא וכו'" ולא מדובר על אבק לשון הרע.

שם **בגמ' *והכל בלשון הרע*** – ע' רבנו יונה אבות פ"א מי"ז בגירסתו בדרע"ב"י בירושלמי לא יכילנא למיצל נפשין מל"ב,

"אמר רב יהודה אמר רב, רוב בגזל, ומיעוט בעריות, **והכל בלשון הוע"**. ומעיר הרב לפי רבינו יונה שגורס בירושלמי "ארשב"ל... לא יכילנא למיצל נפשין מלישנא בישא", שמחזק את דברי הגמ'. (ואילו בירושלמי שבידינו הגירסא היא בשם רשב"י "לית **עלמא** יכיל קאים ביה מן דילטוריא דיליה").

שם **בגמ' *אמימר אכשר בעד*** – ע' גיטין ט"ו ט"ז

קסו. **בגמ' *כ) (רישא דקתני...)* א"ר *אשי רישא*** – ע' תוס' נדרים ד' ב'

טו. **בדפי הרי"ף, בנמוקי יוסף ד"ה א"ל רב נחמן וכו' *אם טעו* שמיחה** – [צ"ל] טען

קס"ו. **ב"חכמת שלמה" ד"ה תוס' וכו' *דכפשוטו* פריך מאי שנא *רישא ממיפא*** – ע' תוס' נדרים ד' ב'

יד: **במהרש"א, חידושי אגדות, ד"ה נביאים וכו' אבל *מיכה*** – מפורש בתוס' פסחים פז. ד"ה בימי,

בגמ' (יד:) "ארבעה נביאים שנתנבאו באותו פרק, ואלו הן: הושע, וישעיה, עמוס ומיכה". ושואל המהרש"א "וג' מצינו דבפרק אחד נתנבאו בימי מלך עוזיהו, אבל מיכה לא מצינו שנתנבא אלא בימי יותם, ויש ליישב, ודו"ק". ומעיר הרב שהתוס' בפסחים פז. ד"ה בימי פרשו זאת "כיון דכתיב קרא סתם

י"ל שבתחלת מלכות **יותם נתנבא, ואז היה עדיין** עוזיהו חי אלא שנתנגע, ומלך יותם בנו תחתיו בימיו".

בראי"ש פרק שמיני סימן ג' ד"ה ועוד וכו' **לכן אין נקראין** – ומקודם בסוף סי' ב', על אלה שהיו רואים אע"פ שהן עדים "אין טעם לפוסלן מדיינין", וי"ל דקאי הכי הכא במסקנא שאינם עדים מקודם, שהוסיף כאן דבראיה לחודיה לא נתבטלה העדות על ידם,

"ועוד נראה, דהתם נמי בראיה לחודה שבאו להעיד בשעה שראו המעשה לא נתבטלה העדות (אם יש ביניהן קרוב או פסול) אם לא שהעידו כולן בפני ב"ד... אלא ודאי נראה דאין פוסלין אלא אם כן העידו בפני ב"ד, וקודם לכן **אין נקראין עדים**". ומקשה הרב, שבסוף הסימן הקודם אומר הרא"ש "אבל הכא, אע"פ **שהן עדים** (אלו שראו את המעשה) אין טעם לפוסלן מלהיות דיינין" (אא"כ שיעידו ממש בב"ד), משמע שכן נקראים עדים. ומסביר הרב שפה הרא"ש מסביר לפי שיטתו במסקנה, שבשעת הראיה הם אינם נקראים עדים, שהרי אמר בתחילת דבריו שבראיה לחוד לא נתבטלה העדות על ידם, דהיינו שאין להם גדר של עדים, עיי"ש.

הארות על הירושלמי בבא בתרא

פרק ג' הלכה ג',

עמ' 19, בהערות החתם סופר: אבל *לא שת לכו* – ע' יו"ד הגה סוף סי' שלא

בשתי המקומות מופיע הלשון "לא שת לבו".

ו, א **עמ' 36 *תמן ימעט*** – ע' סוכה ב' תוד"ה ימעט ותוד"ה דאורייתא.

במשנה "המוכר פירות לחבירו הרי זה מקבל עליו רובע טנופת לסאה". ובירושלמי "הכא מקבל עליו, ברם תמן ימעט", וב"פני משה": "ברם תמן ימעט – בכלאיים... כל סאה שיש בו **רובע** זרע ממין אחד **ימעט** עד שיהא פחות מרובע, ומשום חומרא דכלאים הוא דאמרו דאין רובע בטל בסאה כדתנן במתניתין". ומעיר הרב שלשון "ימעט" אכן מובנה חומרא דרבנן, כמוסבר בתוס' ד"ה דאוריתא בסוכה ב. "יש לומר דלשון ימעט משמע חומרא דרבנן בעלמא ופסולה משמע דאורייתא", ופה הרי מדובר בכלאי זרעים דרבנן.

ו, א **עמ' 37, כגון אילין *גלילאי... מינה כלום*** – ע' עירובין נג: גלילי שוטה

ט, ה, **עמ' 56, בפי' הפני משה ד"ה נתפש *לבולי*, לשון *חשיכות* ומלה *יונית* הוא** – ע' גיטין לז. בולאות שביהודה.

בירושלמי "כהדא דר"נ בר שמואל בר נחמן נתפש לבולי" (למלכות), ומפרש

ה"פני משה": "נתפש לבולי – לשון חשיבות ומלה יונית הוא". ומעיר הרב שמלה זו מופיעה כבר בגמ' בגיטין לו. "בולי – אלו עשירים, דכתיב ושברתי את גאון עוזכם, ותני רב יוסף אלו בולאות שביהודה".

ט, ט עמ' 60, **שבן עזאי *חבר ותלמיד*** – וע"ל פ"י ה"ב

במשנה "אמר לו בן עזאי (לר' עקיבא) על חלוקין אנו מצטערין, אלא שבאת לחלוק עלינו את השווין". ובגמ' "ר' שמואל בר רב יצחק, זאת אומרת שבן עזאי חבר ותלמיד לרבי עקיבה". ומעיר הרב לירושלמי בפ"י ה"ב "תמן אמרי, בן עזאי ור' עקיבא, חד אמר... וחד אמר..." שרואים שחלקו זה עם זה.

עה. בגמ' **ואין חברים אלא תלמידי חכמים** – ע' שבת סג.

"עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן שנאמר יכרו עליו חברים... ואין חברים אלא תלמידי חכמים שנאמר היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני". ומעיר הרב לשבת סג. שם ג"כ נדרש פסוק זה על ת"ח "שני ת"ח המקשיבים זה לזה בהלכה הקב"ה שומע לקולן שנאמר 'היושבת הגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני'".